

**ORIENTAL JOURNAL OF
ACADEMIC AND
MULTIDISCIPLINARY
RESEARCH**

ISSN 3030-3079

**Volume 2 Issue 1
January
2024**

DUNYO MOLIYA BOZORIDAGI HOLAT VA MOLIYAVIY MARKAZLARNING TAHLILI

Boyev Bekzod Juraqul og'li

Toshkent moliya instituti "Bank ishi" fakulteti dekan
muovini, PhD.

Oltiyeva Salomat Kodirovna

Toshkent moliya instituti "Bank ishi" fakulteti
BIA-74 guruh talabasi.

ARTICLE INFO

Received: 26th January 2024

Accepted: 26th January 2024

Online: 26th January 2024

KALIT SO'ZLAR

moliya bozori, moliyaviy
markazlar, iqtisodiyot,
investitsiya, kapital (fond)
bozori, YaIM, qimmatli
qog'zolar.

ANNOTATSIYA

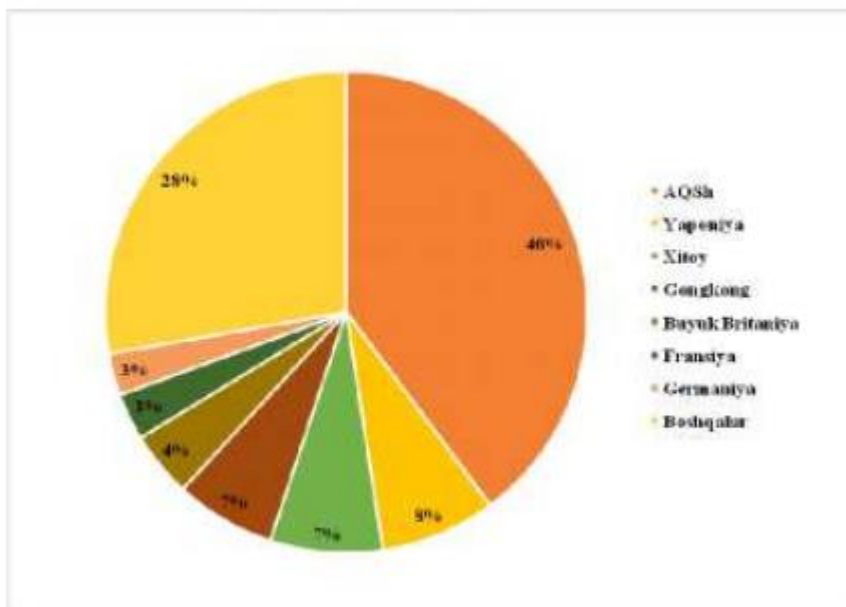
Maqolada moliya bozorining iqtisodiyotda tutgan o'rni yoritilish bilan bir qatorda, jahon moliya bozori, uning amaldagi holati o'rganilgan va tahlil qilingan. Shuningdek, dunyoning yetakchi moliyaviy markazlari xususida fikrlar bayon etilgan, ularning qiyosiy tahlili amalga oshirilgan.

Jahon moliya bozori xalqaro kapital bozorining bir qismi bo'lib, turli mamlakatlardagi kreditorlar va qarz oluvchilarning kapitalga bo'lgan jami talab va taklifini o'zida mujassamlashtiradi. Shu o'rinda moliya bozori va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlab o'tish lozim. Chunki moliya bozorining mavjudligini asosiy tamoyili iqtisodiy o'sishni jadallashtirish hisoblanadi.

Moliya bozori va iqtisodiy o'sishni quyidagi oddiy misol (investitsiyalar) bilan tushuntirishga urunib ko'ramiz. Iqtisodiy o'sish va investitsiyalar (moliyaviy instrument ko'rinishini olgan investitsiya)ning o'zaro bog'liqligi mexanizmi Nobel mukofoti laureati P.Samuelsan tomonidan "akselerator tamoyili" ko'rinishida quyidagicha ifodalangan[1]: real YaIM o'sishi real investitsiyalar o'sishiga olib keladi, o'z navbatida real investitsiyalarning ko'tarilishi unga javoban YaIM o'sishiga sabab bo'ladi. Bu tamoyilning muhim jihati shundan iboratki, real investitsiyalar real kapital (bino va inshootlar, mashina va anjomlar) va ishlab chiqarish zahiralari bahosi ortishini bildiradi. Demak, ko'rinish turibdiki, moliyaviy instrumentlar (qimmatli qog'ozlar) yordamida real kapitalga qilingan investitsiyalarning ortishi uning bahosini oshiradi, bu esa mos ravishda moliyaviy instrument ko'rinishini olgan investitsiyalarning o'sishiga olib keladi, ya'ni "moliyaviy instrument (qimmatli qog'oz) va uning real bazisi (real kapital) o'rasidagi ekvivalentlilik" tamoyilini to'g'riligini hamda iqtisodiy o'sish, investitsiyalar va moliya bozorining o'zaro bog'liqligi isbotlaydi.

Demak moliya bozori mamlakat YaIM shakllanishini, iqtisodiy o'sishning

ta'minlanishini harakatga keltiruvchi unsur bo'lib xizmat qiladi. Dunyo moliya bozorida mamlakatlar ulushining kattaligi davlatning iqtisodiy qudratini, boshqa mamlakatlarga ta'sirini ko'rsatib beradi. Bugungi kunda dunyo moliya bozorining umumiy qiymati 230 trillion AQSh dollaridan yuqoriligi ko'plab yillik hisobotlar va maqolalarda qayd etib o'tilgan[2]. Quyida dunyo mamlakatlarining jahon moliya bozoridagi ulushi keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. Dunyo mamlakatlarining jahon moliya bozoridagi ulushi (2022 yil holatiga)

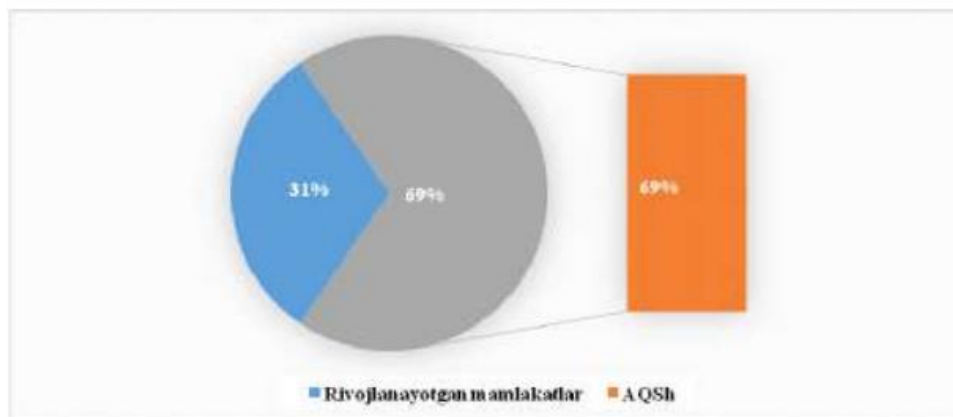
Bugungi kunga kelib, nisbatan kam sonli mamlakatlar o'rtasida moliya bozorining salmoqli ulushi taqsimlangan. Bular ichida eng kattalari AQSh (40%), Yaponiya (8%), Xitoy (7%), Gongkong (7%), Buyuk Britaniya (4%), Fransiya (3%), Germaniya (3%) kabi dunyoning eng qudratli mamlakatlari o'rin olgan.

Ko'rinib turibdiki dunyo moliya bozorining uchdan ikki qismi aksariyat rivojlangan mamlakatlarga tegishli. Jahon moliya bozorining asosiy segmentlaridan biri fond birjasi yoki qimmatli qog'ozlar (kapital) bozori hisoblanadi.

Statistik ma'lumotlarga e'tibor beradigan bo'lsak, 2022 yilda jahon fond bozori kapitalizatsiyasi 85 trillion AQSh dollarini tashkil qilgan. Kapitalizatsiyaning asosiy qismi Amerika Qo'shma Shtatlari hissasiga to'g'ri kelgan. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, AQSh kapitalizatsiyasi dunyoning boshqa jami mamlakatlari fond bozorining kapitalizatsiyasiga qariyb teng bo'lib qolgan. Shu sababli o'rganishlarimiz jarayonida ko'proq urg'u AQShga beriladi.

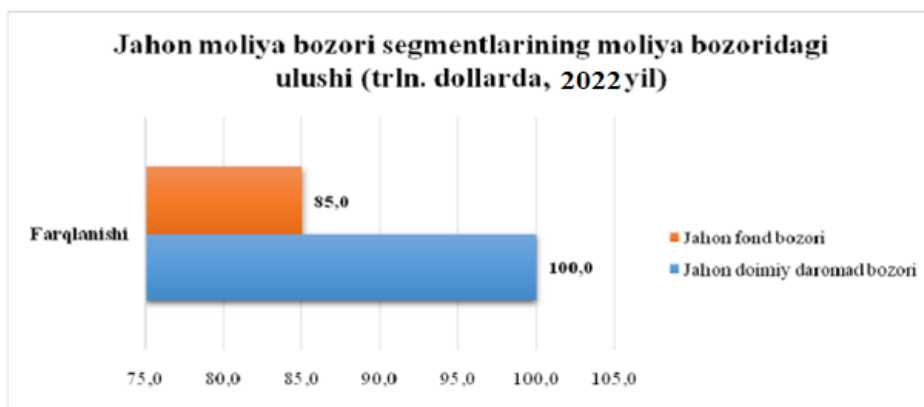
AQSh kapital bozori dunyodagi eng katta va to'lovlilik va samaradorlik qobiliyati eng yuqori bo'lgan mamlakat hisoblanadi. AQSh kapital bozori qiymati mamlakat yalpi ichki mahsulotidan qariyb 2 barobar katta - fond bozori YaIMning 162 foizini tashkil etadi, YaIMni doimiy daromad bozori (Fixed income market) bo'yicha hisoblaganda AQSh kapitali 207 foizni tashkil etgan.

Jahon qimmatli qog'ozlar bozori kapitali 2018 yilda 85 trillion AQSh dollarini tashkil qilgan. AQShning undagi ulushi 38 foizni yoki jami kapitalning 32 trillion dollarini tashkil etgan. Bu o'zidan keyingi eng yirik bozordan qariyb 3,5 barobar katta demakdir (Yevropa ittifoqiga nisbatan (Buyuk Britaniyani hisobga olmaganda)). Shuningdek, jahon fond bozorining asosiy ishtirokchilari qatoriga Yevropa Ittifoqi (11%), Xitoy (10%), Yaponiya (7%), Buyuk Britaniya (5%), Gong Kong (5%), Kanada (3%), Avstraliya (2%) va Singapur (1%) ni kiritishimiz mumkin. Ushbu mamlakatlar dunyo fond bozorining asosiy o'yinchilari hisoblanadi.

2-rasm. Jahon fond bozori kapitalizatsiyasi faqatgina AQSh va rivojlanayotgan mamlakatlar mavjud bo'lgan holatda qanday taqsimlanishi

So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda 195 dona mamlakat mavjud. Ularning 80ga yaqini rivojlangan mamlakatlar sifatida e'tirof etilishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki qolgan 115 mamlakat rivojlanayotgan yoki turg'un (rivojlanishdan to'xtagan) mamlakatlar hisoblanadi. Aynan shu mamlakatlar, shu jumladan O'zbekiston dunyo fond bozorining atiga 17 foiziga egalik qiladi. Solishtirish uchun yuqoridagi holatni e'tiboringizga taqdim etmoqchimiz (misol tariqasida). Agar dunyo fond bozori faqatgina AQShning 38 foizlik ulushi va rivojlanayotgan mamlakatlarning 17 foizlik ulushidan iborat bo'lganda edi, ular o'rtasidagi fond bozori kapitalizatsiyasi yuqoridagi kabi taqsimlangan bo'lar edi. Ya'ni AQSh bozorining 69 foiziga (bozorning uchdan ikki qismi) rivojlanayotgan mamlakatlar 31 foizga egalik qilgan bo'lar edi (2-rasm).

3-rasm. Jahon moliya bozori segmentlari va unda dunyo mamlakatlarning ulushi

3-rasmda keltirilgan diagrammalarda jahon moliya bozorining asosiy segmentlaridan biri hisoblangan fond bozori va doimiy daromad bozorlarining moliya bozoridagi ulushi hamda mamlakatlar o'rtasida taqsimlanishi keltirilgan. Fond bozori 2022 yilda 85 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, doimiy daromad bozori qiymati 100 trillion dollarga teng bo'lgan.

Jahon fond bozori va doimiy daromad bozori bo'yicha aksariyat dunyo mamlakatlarning ulushi teng. Biroq bu ko'rsatkichlar Yevropa Ittifoqi hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda keskin farq qiladi (3-rasm). Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida global va mintaqaviy moliyaviy markazlar puxta o'ylab ishlab chiqilgan, iqtisodiy-moliyaviy, huquqiy- me'yoriy mexanizmlar majmui asosida turli mahalliy va xorijiy moliya institutlarining ma'lum bir joyda moddiy-iqtisodiy manfaat yuzasidan to'planishini ta'minlaydi. Natijada mamlakat moliya bozoridagi aktivlar va ko'rsatiluvchi xizmatlar turini ko'paytiradi, innovatsion mahsulotlar bilan takomillashgan, iqtisodiy mustahkam, murakkab infratuzilmani yuzaga keltiradi.

Moliyaviy institutlarning bir joyga to'planishi yoki akkumulyasiyasi hisobiga shakllangan moliya bozoridagi kuchli raqobat ular ko'rsatadigan xizmatlarning iste'molchilar talabi asosida son va sifat jihatdan oshishiga olib keladi. Jahon iqtisodiyotida moliya sektorining rivojlanish xususiyatlarini o'z ilmiy ishlarida tadqiq etgan bir qator iqtisodchi olimlar global, xalqaro, mintaqaviy va mahalliy moliyaviy markazlarning o'ziga xos jihatlari yoritishga harakat qilganlar.

L.N. Krasavinaning fikricha, jahon moliyaviy markazlari bu xalqaro moliyaviy oqimlar va yirik hajmdagi operatsiyalarning nisbatan foydali bo'lgan sohalar bo'yicha taqsimoti natijasida ma'lum bir joyda to'planishi, yoki marzkazlashuvini anglatadi. Tarixan, ular milliy bozorlar negizida, keyinchalik jahonning valyuta, kredit, fond va oltin bozorlari asosida paydo bo'lgan. Shuning uchun, jahon moliyaviy markazlari tarkibida moliya bozorining barcha sektorlari joylashgan[7].

A.V. Novikov va I.Y. Novikova moliyaviy markazlar tushunchasini aniqlashda uch xil yondashuvga asoslangan[8]. Birinchidan, funksional jihatdan moliyaviy markazlar moliyaviy va maslahat xizmatlarining majmuidir. Ikkinchidan, institutsional nuqtai nazardan ular moliyaviy operatsiyalarni amalga oshiruvchi moliyaviy institutlar tizimi hisoblanadi. Uchinchidan, moliyaviy markazlar geosiyosiy jihatdan moliya bozori ishtirokchilariga sifatli xizmat ko'rsatish, moliyaviy resurslarni jalb etish va qayta taqsimlashga imkon beruvchi infratuzulmaga ega global shaharlardir. Uchinchi yondashuv L.N.Krasavinaning xalqaro moliyaviy markazlar to'g'risidagi tushunchasini yanada aniqlashtirishga imkon beradi.

2022 yilda jahon bo'yicha e'lon qilingan GFCI ko'rsatkichi deyarli o'zgarishsiz tendensiyasiga ega bo'lgan bo'lsa-da, umuman 30 ta yirik moliyaviy markazlardan atigi 10 tasi o'z reytingini oshirishga erishgan.

Tadqiqotlarimizga ko'ra, 2007 yildan boshlab e'lon qilinib kelayotgan GFCI ko'rsatkichlarida Gonkong va Singapur moliyaviy xizmatlar ko'rsatishning barcha turlari bo'yicha Nyu York va Londondan keyingi yirik global moliyaviy markazlar sifatida dunyoda tan olib kelinmoqda. Shuningdek, Gonkong va Singapur moliyaviy markazlarida moliya bozorining taraqqiyoti va sohaning raqobatbardoshligi qariyb bir xil ekanini tahlillar natijasida aniqlash mumkin. Bu esa, o'zida tez sur'atlarda moliyaviy markazni shakllantirgan shaharlar sifatida ularning xalqaro aloqalarini tashkil etish, mintaqaviy va moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmini mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyoti yo'lida foydalanish uchun o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Dunyo mintaqalari bo'yicha moliyaviy markazlar holatini tahlil qilsak, oxirgi yillarda G'arbiy Yevropadagi asosiy 5 ta, jumladan London, Frankfurt, Parij, Jeneva va Lyuksemburg moliyaviy markazlarining reytingi kamaygan yoki o'zgarishsiz qolgan. Sharqiy Yevropadagi Almata, Stambul, Praga moliyaviy markazlarining reytingi ortib borgan, Moskvaning reytingi yaxshilanmay, 88 o'ringa tushib qolmoqda. 2022 yilda Osiyo va Tinch okeani havzasida joylashgan 10 ta yirik moliyaviy markazlardan 8 tasi, ya'ni Gonkong, Singapur, Shanxay, Tokio, Pekin, Sidney va Shenjen moliya markazlarining reytingi o'tgan yilga nisbatan pasaygan yoki o'zgarishsiz qolgan, Melburn, Sindao, Kuala Lumpur va Vellington kabi moliya markazlarining reytingi ko'tarilganini kuzatish mumkin. Yaqin Sharq va Afrikadagi ayrim moliyaviy markazlar, ya'ni Dubay, Abu-Dabi, Yoxannesburg, Kasablanka shaharlarining reytingi esa yaxshilanib bormoqda. Shimoliy Amerika qit'asidagi Boston, Vashington, Toronto, Nyu York kabi moliya markazlarining reytingi qariyb pasaymagan bo'lsa, hududdagi Montreal shahrining reytingi, 32 ballga ortib, 24-o'rindan 18-o'ringa ko'ratilgan.

Lotin Amerikasi qit'asidagi moliyaviy markazlar reytingi o'zgarishida beqarorlik mavjud. Braziliyadagi San-Paula va Rio-de-Janeyro moliyaviy markazlari reytingi biroz tushgan, Meksika va Panama shaharlarining reytingi ortib, GFCIdagi o'rni mos ravishda 1 va 8 pog'ona yuqoriga ko'tarilgan. Offshor moliyaviy markazlar[11] hududni tartibga solish va o'z mavqei uchun kurash olib bormoqdalar.

Natijada Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya qo'shma qirolligining alohida ma'muriy birliklari, xususan Normand orollari (Gerisi, Djersi, Sark orollari), Men oroli va mazkur Qo'shma qirollikka tobe hududlar (GFCIda ko'rsatiladigan 4 ta hududdagi 14 offshor markazlar)ning xalqaro moliyaviy markaz sifatida reytingi tushmoqda.

Moliyaviy markazlarni baholashda ularning raqobatbardoshligi o'zgarish darajasiga ham e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Markazlar raqobatbardoshligining barqarorligini aniqlashda ikkita asosiy me'zondan

foydalanish maqsadga muvofiq, ya'ni birinchisi markazni baholovchi mutaxassislar xulosalaridagi farqlarning ortishi, ikkinchisi vositali omillar ko'rsatkichlari o'zgarishida beqarorlikning kuchayishi hisoblanadi. Mazkur ikki mezon asosida moliyaviy markazlar barqaror, dinamik o'zgaruvchan, prognoz qilib bo'lmaydigan turlarga ajratiladi.

Tahlillarimiz natijasida London, Nyu-York, Singapur, Gonkong va Seul moliyaviy markazlari raqobatbardoshlik bo'yicha barqaror ekanligi aniqlandi. Fikrimizcha, mamlakatimiz moliya bozorining yuqori sur'atlar bilan barqaror rivojlanishini ta'minlash, xalqaro moliya munosabatlarini erkinlashtirish, ushbu sohalarning innovatsion taraqqiyotini ta'minlash borasida Janubi-sharqiy Osiyo mamlakatlari tajribalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

References

1. Edward E. Leamer. Macroeconomic Patterns and Stories. Los Angeles CA 90095-1481. p. 158.
2. Mapping global capital markets 2017. // McKinsey Global Institute, August 2017. p. 2.
3. Seeking Alpha - Country Stock Markets As A Percent Of World - <https://seekingalpha.com/article/4225343>
4. SIFMA. Trends in the Capital Markets - 2019 outlook. p. 6.
5. Ę.Ę. ĘđãñããëĘĘ. ĘãæãóĘđĘĘĘĘãã äãĘpõĘĘ-ĘđããëđĘĘãã Ę ðĘĘĘĘĘĘĘĘ ĘđĘĘĘĘĘĘ. / ĘĘã đãã. - 3-ã Ęçã., Ęđđãđãã. ĘãĘĘ. - Ę.: ĘĘĘĘĘĘĘĘ Ę ñòàðĘñòĘĘã, 2005. - 576 ñ: ĘĘ. ñðð. 295.(L.N. Krasavina. International monetary and financial relations. M.: Finance and Statistics, 2005. - 576 with: Il. p. 295.)
6. ĘĘãĘĘĘĘ Ę.Ę., ĘĘãĘĘĘĘã Ę.Ę. ĘĘĘĘĘĘĘĘĘãã õãĘððĘ: đãĘðĘĘĘãĘ Ę đĘññĘĘĘĘĘĘ ĘđãĘĘĘĘĘ // ÝĘĘ. 2010. ¹ 8. ñðð. 139-142. (Novikov A.V., Novikova I.Ya. Financial centers: ratings and Russian potential // ECO. 2010. No. 8. pp. 139-142.)
7. ÓðĘĘĘĘ Ę.Ñ. ĘãæãóĘđĘĘĘĘãã ðĘĘĘĘĘĘĘĘãã õãĘĘðĘ Ę Ęð đĘĘü â đãçãĘĘĘĘ ĘĘđĘĘĘĘ ĘĘĘĘĘĘĘ. ĘĘãĘĘĘĘĘ-ãñĘĘĘ ĘãçĘđ. - Ę.: ĘĘĘĘĘĘĘĘĘ ĘĘããđñĘĘðãð ĘđĘ ĘđããĘĘãĘüñðãã đĘññĘĘĘĘĘĘ ĘãããđãöĘĘ. 2012 ã. ñ. 444. ñðð. 236. (Utkin V.S. International Financial Center and their role in the development of the world economy. Analytical review. - M.: Financial University under the Government of the Russian Federation. 2012 with. 444. p. 236)
8. The Global Financial Centres Index 25 - 2019, March, p. 4.
9. Long Finance - <http://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures>